

УДК 327.39

П.І. ПАШКОВСЬКИЙ

ІНТЕГРАЦІЙНІ ІМПЕРАТИВИ В МЕНТАЛІТЕТІ НУРСУЛТАНА НАЗАРБАЄВА

Пашковський Петро Ігорович – кандидат політичних наук, викладач кафедри політичних наук та міжнародних відносин Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

У статті подається аналіз ментальних передумов інтеграційних спрямувань президента Республіки Казахстан. Стисло розглянуто процес дезінтеграції СРСР та інтеграції пострадянського простору у контексті формування та практичного прояву вказаних ментальних передумов.

Ключові слова: Н. Назарбаєв, інтеграційні спрямування, Казахстан, ментальні передумови, пострадянський простір.

В статтю представлено аналіз ментальних передумов інтеграційних устремлень президента Республіки Казахстан. Кратко розглянуто процес дезінтеграції СРСР та інтеграції постсовєтського простору в контексті формування та практичного прояву вказаних ментальних передумов.

Ключевые слова: Н. Назарбаев, интеграционные устремления, Казахстан, ментальные предпосылки, постсоветское пространство.

The article presents an analysis of mental prerequisites for the integration aspirations of the President of Kazakhstan. Briefly consider the process of disintegration of the USSR and integration of the post-Soviet space in the context of the formation and the practical manifestation of the stated mental prerequisites.

Key words: N. Nazarbaev, integration aspirations, Kazakhstan, mental prerequisites, post-Soviet space.

© П.І. Пашковський, 2013

Постановка проблеми. Найбільш активним політичним лідером на пострадянському просторі в плані висунення та підтримки масштабних інтеграційних проектів є президент Республіки Казахстан Нурсултан Назарбаєв. Багато інтеграційних утворень, діючих тут у даний час, стали підсумком його пропозицій і реалізувалися за безпосередньої участі казахстанської сторони [1; 6; 12]. Крім об'єктивних причин цього, які пояснюються соціально-економічною та військово-політичною доцільністю, існує культурно-психологічний вимір проблеми, що визначає її «приховані детермінанти», які містяться в менталітеті соціальної спільності чи окремої особистості [15; 18-20].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема сутності менталітету радянських і пострадянських еліт характеризується обширною історіографією. Для даної роботи були корисні дослідження таких учених, як Зб. Бжезінський, Р. Гартхофф, О. Дугін, Ж. Кидирліна, Дж. Метлок, М. Олкотт, А. Тойганбаєв, А. Уткін, Дж. Хоскінг, Є. Шестопал та ін. [1-20].

Метою дослідження є висвітлення ментальних передумов устремлень президента Казахстану щодо інтеграції пострадянського простору. Завдання дослідження пов'язані з оцінкою формування політичної свідомості Н. Назарбаєва; характеристикою етапних подій у процесі становлення його менталітету; визначенням впливу психологічних детермінант на політичну поведінку президента Казахстану.

Виклад основного матеріалу. Нурсултан Абішевич Назарбаєв народився 6 липня 1940 р. в селі Чемолган Кескеленського району Алма-Атинської області. Після роботи з 1960-го по 1969 р. на Карагандинському металургійному комбіна-

ті, у 1969-1973 рр. він числиться на комсомольській і партійній роботі у місті Теміртау (Карагандинська область). З 1973-го по 1977 р. – секретар парткому Карагандинського металургійного комбінату. У 1977-1979 рр. – секретар, другий секретар Карагандинського обкому партії. Вже 1979 р. Н. Назарбаєв вступає на посаду секретаря Центрального Комітету Компартії Казахстану, яку займає до 1984 р. 1984-1989 рр. – Голова Ради Міністрів Казахської РСР. У 1989-1991 рр. він – перший секретар Центрального Комітету Компартії Казахстану. Одночасно з лютого по квітень 1990 р. – Голова Верховної Ради Казахської РСР. З квітня 1990 р. по теперішній час – президент Республіки Казахстан [13].

Щодо оформлення політичного менталітету Н. Назарбаєва, очевидно, можна говорити, лише починаючи з першої половини 1970-х рр. – досягненням ним стадії певної політичної зрілості в процесі роботи секретарем парткому. Але політична соціалізація не завершується з моментом досягнення будь-якої стадії, так званої політичної зрілості. «...Вона триває все життя. Етапи та стадії подальшого політичного розвитку визначаються не тільки власне віковими змінами, але освоєнням нових політичних ролей, досвідом особистої участі» [18, с. 227]. Значну роль у процесі соціалізації грає політична система суспільства, в межах якого формується особистість [18, с. 254].

Радянська політична система, що ґрунтувалася на базі комуністичної ідеології, породжувала у населення в цілому та партпаратників зокрема особливе сприйняття питань національної єдності. «Пріоритетним для неї були не права особистості в цій сфері, а класові відносини і політика пролетарського інтернаціоналізму», – уточ-

нює казахстанський експерт Ж. Кидирліна [7, с. 66]. Біографія президента Казахстану не могла ні ввібрати в себе «дух» свого часу. Разом з тим, приклад Н.Назарбаєва – це скоріше окремий випадок, ніж типова біографія високопосадового партійного чиновника. Відзначається, що в процесі кар'єрного зростання у нього не виникало проблем у спілкуванні ані з функціонерами партії, серед яких переважали росіяни, ані з «сільськими казахами», в суспільстві яких він виріс. При цьому Н. Назарбаєв зумів виробити в собі бюрократичні навички та забезпечити заступництво з боку начальства, що допомогло йому просунути у вищі ешелони «партійної олігархії» Казахстану в рекордно короткі терміни [12, с. 45]. Казахстанський учений А. Тойганбаєв писав, що «менталітет партійних управлінців (яскравим їх прикладом є Назарбаєв)» був від початку спрямований на формування політичного мислення всесоюзного масштабу. Таким чином, «Назарбаєв став вихованцем політичної школи, орієнтованої на цілком загальнодержавні, а не на республіканські завдання» [15]. Зазначені аспекти наочно проявляються в роки «перебудови», коли відбудеться їх видиме «збагачення» новими ментальними якостями.

На всесоюзному рівні казахстанський лідер помітно проявив себе вже у 1980-і рр. Колишній Голова Ради Міністрів СРСР М. Рижков згадує: «Особливо добре узнав я Нурсултана Абішевича у 80-і роки, коли він був Головою Ради Міністрів Казахської РСР. ... Він, як правило, активно виступав на розширених засіданнях уряду країни, які проводилися щоквартально. Звичайно, у першу чергу Назарбаєв ставив питання, що стосуються розвитку Казахстану, але не обмежувався тільки цим: його кругозір, масштаб мислення були значно ширшими» [14, с. 67].

Політичний зеніт Н.Назарбаєва настає у 1990 р., після того, як він, будучи президентом Казахської РСР, виступає на З'їзді народних депутатів Радянського Союзу [16]. Надалі авторитет і, відповідно, владні амбіції казахстанського лідера продовжували зростати. Вельми показово підтверджує це курйозний інцидент, що стався 1990 р. Нібито тоді якийсь російський радник, запрошений з Москви для надання допомоги в питаннях будівництва політичних інститутів, «якось випиваючи з Назарбаєвим після вечері, дорікнув президента в тому, що він швидше виглядає добрим диктатором, аніж демократом. Назарбаєв відповів, що з цих трьох слів йому зрозуміло тільки «диктатор» [12, с. 38].

Лідер Казахстану брав активну участь у складанні нового союзного договору як противник дезінтеграції СРСР. Багато хто пророкував йому пост віце-президента, а передбачаючи з часом все більш ймовірну відставку М. Горбачова, навіть президента «оновленого» Союзу. Відомо, що на його підтримку висловлювалися одночасно представники Міжрегіональної депутатської групи (Г.Старовойтова) та групи «Союз» (В.Алксніс). Але віце-президентом М. Горбачов «обрав тряпичного Янаєва», тому що «перспектива сильного і такого, що спирається на загальнонаціональну коаліцію

«другої» особи, виглядала для слабкого президента відверто лячною». Однак у випадку прийняття договору про створення конфедерації Союзу Суверенних Держав пост прем'єра, швидше за все, дістався б саме казахстанському лідерові [15]. Останнє підтверджує і сам М. Горбачов, оцінюючи зміст зустрічі в Ново-Огарьово 30 липня 1991 г. з приводу підписання союзного договору: «У зв'язку з цим велася розмова про Назарбаєва, щоб його зробити прем'єром. Назарбаєв говорить: я піду тільки в тому випадку, якщо це буде реальна робота, а не просто так в якості хлопчика для биття» [5, с. 48]. Об'єктивність цього свідчення виражається в описі явних владних амбіцій президента Казахстану, які носять всесоюзний масштаб, що проявляється і в текстах інших джерел.

Саме в цей час він був, мабуть, єдиним радянським партійним лідером, який одночасно користувався активною підтримкою населення та інших великих політичних діячів, при цьому зберігаючи (навіть після серпневого путчу) робочі відносини з М. Горбачовим і Б. Єльцином [14; 15; 17]. Більше того, перспективність фігури Н. Назарбаєва відзначали і видатні зарубіжні політики. Наочна ситуація сталася в ході візиту державного секретаря США Дж. Бейкера в Москву в середині березня 1991 р. На зустрічі в Спасохаусі (резиденції американського посла), присвяченій майбутньому всесоюзному референдуму, був присутній практично весь політичний бомонд СРСР і багато відомих громадських діячів. Серед них були лідери Грузії, Вірменії та Азербайджану, митрополит Кирило, головний редактор «Літературної газети» Ф. Бурлацький, Г. Попов, А. Собчак і т.д. Казахстанський президент прийшов після прийому. На захист М. Горбачова – дуже характерно – тоді по суті висловився лише він один, заявивши, що «у глибині серця» президент СРСР – чесний реформатор. «Після вечері, – відзначає російський дослідник А. Уткін, – Бейкер сказав своїм помічникам, що Назарбаєв – найбільш практичний і реалістичний політик в залі, він справив на держсекретаря найкраще враження» [16, с. 125-127]. А вже 16 вересня 1991 р. в умовах наростання відцентрових тенденцій державний секретар США, знайомлячись з найбільш впливовими лідерами союзних республік, першим відвідав саме президента Казахстану в Алма-Аті [16, с. 195].

Реакція казахстанського лідера на рішення «біловезької трійки» була негативною. «Н. Назарбаєв не брав участі в ганебній біловезькій події, – пише М. Рижков, – політична прозорливість врятувала його від цього» [14, с. 68]. М. Горбачов, згадуючи зустріч з президентом Казахстану відразу після укладення біловезьких угод, говорив: «Він (Назарбаєв. – П.П.) був ображений. Вони хотіли його запросити туди та не покликали. ... Він не поїхав і правильно зробив. Він від цього тільки зміцнив себе. На нашій зустрічі він сказав: «Раз зробили крім нас, всупереч усьому, я повинен їхати назад, зібратися і все обговорити» [5, с. 60]. Так президент Казахської РСР нібито відреагував на звістки про утворення СНД, що виглядає досить правдоподібно.

Майже всю першу половину грудня 1991 р. Н.Назарбаєв намагався допомогти М. Горбачову домовитися про створення аморфної конфедеративної структури взамін СРСР, проте серед вищих республіканських керівників практично ніхто цей проект не сприйняв [19; 20]. Згодом саме в Алма-Аті 21 грудня 1991 р. п'ять центрально-азійських держав (включаючи Казахстан) оголосили про своє бажання вступити до СНД, як до нової структури інтеграції, кардинально відмінної від умов пропонованого раніше союзного договору [16]. Незадовго до цього, 16 грудня 1991 р., керівництво Казахстану проголосило незалежність республіки. Американська дослідниця М. Олкотт підкреслює, що «Казахстан був останньою республікою, яка зробила це: його парламент проголосував за незалежність тільки через вісім днів після того, як про вихід з СРСР оголосили Росія, Білорусія та Україна» [12, с. 53]. Напевно, тоді просто не уявлялося іншого виходу. Центрально-азійські держави, стверджує британський фахівець Дж. Хоскінг, були «виштовхнуті» з СРСР проти волі своїх народів і «вищих апаратників» [17, с. 468].

Політичному менталітету президента Казахстану, діапазону його владних амбіцій та перспективі стати всесоюзним лідером у цей момент було завдано сильного удару. «Відтепер його потенціал було масштабно помірковано до рівня «одного з», – зауважує А.Тойганбаєв. – ...Такі суттєві зміни політичної траєкторії не проходять безслідно. І коли ми намагаємося розуміти та передбачати нинішнього Назарбаєва, безглуздо випускати з уваги, що його підозрілість і кадровий песимізм, його політична обережність і схильність до візантійських рішень – результат шокуючого досвіду, а не просто вроджена риса характеру. За всіма його інтегральними ініціативами, починаючи від Євразійського союзу з Росією, ховається потенціал політика, не цілком реалізованого власне в Казахстані. І тільки масштабні міждержавні проекти дають йому закінчену внутрішню мотивацію бачити себе реалізованим та успішним» [15].

Даний висновок підтверджують подальші дії казахстанського лідера. Він докладав наполегливі зусилля, щоб реалізувати пострадянські інтеграційні структури: СНД, загальні рублеві зони, Євразійський союз і п'ятисторонній Митний союз, а після підтримав ініціативу президента Росії В.Путіна про перетворення Митного союзу в Євразійське економічне співтовариство [12, с. 266]. Подібні зусилля російський політолог О.Дугін схильний називати «євразійством у дії». «Інтеграція по Назарбаєву не просто слова і гасла. Вона повинна втілюватися у конкретні кроки. І найважливішими віхами на цьому шляху були створення «митного союзу», організації Євразійського Економічного Співтовариства, Організації Договору про Колективну Безпеку, підписання угод про Єдиний Економічний Простір. Ці реально існуючі наднаціональні структури, що розвиваються, – елементи нової конструкції, вузли майбутнього «Євразійського Союзу», модулі прийдешньої реальності. ... І хоча за цим кістяком майбутнього Союзу стоїть величезна праця сотень і тисяч високопосадових політичних

діячів країн СНД, всюди ми без труда розрізняємо печатку назарбаєвської волі» [6, с. 7-8].

Першим найбільш яскравим прикладом бажання реалізації владних амбіцій, які мають масштаб пострадянського простору, стало висування Н. Назарбаєвим у 1994 р. проекту створення Євразійського союзу [6; 14], варіант якого, однак, практично виключав містичний зміст, що був властивий традиційному євразійському мисленню. Проект означав, роз'яснює Зб. Бжезінський, «що Євразія – що обумовлена – географічно в межах, аналогічних кордонам Радянського Союзу, – являє собою органічне ціле, яке повинно також мати і політичний вимір» [1, с. 135]. Зрозуміло, що по ряду параметрів це не зовсім відповідає канонам євразійства як у класичній, так і сучасній інтерпретації. Адже, по суті, під прикметником «євразійський» у застосуванні до географічного простору тут малося на увазі «пострадянський». З цього моменту і надалі всі серйозні інтеграційні пропозиції на просторі колишнього СРСР, президент Казахстану буде висувати під гаслом «євразійської ідеї». Проте в реальності ці ініціативи скоріше є породженням специфіки його менталітету, сформованого в радянський період, а під так часто згадуваним поняттям «євразійської ідентичності» бачиться «радянський народ» та ображене самолюбство по причині неможливості управляти ним.

Аналіз численних виступів, статей і книг Н. Назарбаєва тільки переконує у правильності вказаного висновку. Практично в усіх своїх роботах він, так чи інакше, згадує про крайню важливість багаторівневої «євразійської інтеграції», постійно пропонує проекти її практичного втілення, акцентуючи увагу на тому, що вже зроблено за його ініціативою [2; 8-10]. При цьому казахстанський лідер досить часто говорить про культурно-психологічний вимір інтеграції пострадянського простору, необхідність формування певної «культурної ідентичності», носієм якої, принаймні у відношенні масштабу владних амбіцій, очевидно, є він сам [3]. Нарешті, саме у здійсненні ефективно багаторівневої інтеграції «євразійського простору» Н.Назарбаєв бачить найбільш дієвий вихід з сучасної світової фінансової кризи для країн колишнього СРСР [4; 11].

Висновки. З цього випливає, що проблема інтеграції пострадянського простору, одягнена в «тогу» особливої інтерпретації ідеї євразійства, бере початок у менталітеті казахстанського лідера. Його політична свідомість характеризується наявністю всесоюзного масштабу владних амбіцій, що вимагають своєї реалізації. Роль президента хай і значної, але тільки однієї з колишніх союзних республік – з урахуванням упущення реальної можливості зайняти місце у вищому керівництві СРСР – здається йому такою, що не відповідає особистому потенціалу. Відчуття психологічної «тісноти» від утиску діапазону владних амбіцій стає імперативом, який часом несвідомо сприяє прагненню Н. Назарбаєва до їх здійснення за допомогою висування значних проектів інтеграції пострадянського простору, що, мабуть, допомагають «заглушити» стан «душевного» дискомфорту, частково задовольняючи колісь

ображене самолюбство. Втім, існують і об'єктивні причини вказаного явища, які також є досить переконливими. Синтез об'єктивних причин і суб'єктивних (ментальних) передумов, як «прихо-

ваних детермінант», ймовірно, і привів до наявних результатів.

Рецензент Кривошеїн В.В. – д.п.н., проф.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бжезинский Зб. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы [Текст] / Бжезинский Зб.; пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 256 с.
2. Выступление Президента РК Н.А. Назарбаева на открытии Евразийского экономического саммита [Электронный ресурс] // Официальный сайт президента Республики Казахстан. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=C13A
3. Выступление Президента РК Н. А. Назарбаева на Международном форуме «Евразийская интеграция...» [Электронный ресурс] // Официальный сайт президента Республики Казахстан. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=701A
4. Выступление Президента РК Н. А. Назарбаева на III Съезде Лидеров мировых и традиционных религий. 01.07.2009 г. [Электронный ресурс] // Официальный сайт президента Республики Казахстан. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=8795F
5. Горбачев М.С. Неоконченная история. Три цвета времени. Беседы М.С. Горбачева с политологом Б.Ф. Славиним [Текст] / М.С. Горбачев, Б.Ф. Славин; 2-е изд., доп. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 232 с.
6. Дугин А. Евразийская миссия Нурсултана Назарбаева [Текст] / А. Дугин. – М.: Евразия, 2004. – 288 с.
7. Кыдырлина Ж.У. Политические настроения в Казахстане в 1945-1985 гг. [Текст] / Ж.У. Кыдырлина // Вопросы истории. – 2008. – № 8. – С. 64-72.
8. Назарбаев Н. Десять лет равные столетию. Выступление Н. Назарбаева на Торжественном собрании, посвященном 10-летию независимости РК [Текст] / Н. Назарбаев – Алматы: Атамұра, 2001. – 112 с.
9. Назарбаев Н. Евразийский экономический союз: теория или реальность [Электронный ресурс] / Н. Назарбаев // Официальный сайт президента Республики Казахстан. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=7DF8
10. Назарбаев Н. Казахстанский путь [Текст] / Н. Назарбаев. – Караганда: Арко, 2006. – 372 с.
11. Назарбаев Н. Ключи от кризиса [Электронный ресурс] / Н. Назарбаев // Официальный сайт президента Республики Казахстан. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/section?OpenForm&id_doc=5F2F
12. Олкотт М.Б. Казахстан: непройденный путь [Текст] / М.Б. Олкотт; пер. с англ.; Моск. Центр Карнеги. – М.: Гендальф, 2003. – 354 с.
13. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев [Электронный ресурс] // Официальный сайт президента Республики Казахстан. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=09D0
14. Рыжков Н.И. Трагедия великой страны [Текст] / Н.И. Рыжков. – М.: Вече, 2007. – 656 с.
15. Тойганбаев А. Психологический эскиз Нурсултана Назарбаева [Электронный ресурс] / А. Тойганбаев // Технология мечты. – Режим доступа: <http://territoria.kz/book/krizis-masshtaba-i-nesootvetstvie-rol>
16. Уткин А.И. Измена генсека. Бегство из Европы [Текст] / А.И. Уткин – М.: Эксмо: Алгоритм, 2009. – 256 с.
17. Хоскинг Дж. История Советского Союза. 1917-1991 / Дж. Хоскинг; пер. с англ. – Смоленск: Русич, 2001. – 496 с.
18. Шестопал Е.Б. Политическая психология / Е.Б. Шестопал; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2007. – 427 с.
19. Garthoff R. The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold war [Text] / R. Garthoff. – Washington: Brookings institution, Cop. 1994. – 814 p.
20. Matlock J.F. Autopsy on an Empire: the American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union [Text] / J.F. Matlock – N.Y.: Random House, 1995. – 836 p.